

УДК 811.161.3

Марыя Уладзіміраўна Гульканд. філал. навук, ст. выкладчык каф. англійскай філалогіі
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна**Maryia Hul**Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of English Philology
of Brest State A. S. Pushkin Universitye-mail: boxformail35@mail.ru**БЕЛАРУСКАЯ ТЭРМІНАЛОГІЯ 1930-х гг.: ЛЕКСІКА-ГРАМАТЫЧНЫ І ГЕНЕТЫЧНЫ АСПЕКТЫ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТЭРМІНАЎ ФІЛАСОФІІ, ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА І МОВАЗНАЎСТВА)**

Упершыню разглядаецца тэрміналогія філасофіі, літаратуразнаўства і мовазнаўства, зафіксаваная ў праектах слоўнікаў 1935 г., якія планаваліся як падрыхтоўчы этап выдання Беларускай савецкай энцыклапедыі. Перыяд 1933–1941 гг. характарызуецца як антыпурыстычны. З генетычнага пункту гледжання беларуская тэрміналогія 1930-х гг. прадстаўлена як ініамоўнымі, так і ўласнабеларускімі адзінкамі пры пераважнай арыентацыі на запазычванне. Руская мова выступала і як пасярэдніца, і як крыніца. Сярод моналексемных тэрмінаў дамінуюць назоўнікі. Полілексемныя тэрміны налічваюць некалькі мадэляў, найбольш пашыраная з якіх N + Adj. Разглядаюцца тэрміны філасофіі, літаратуразнаўства і лінгвістыкі, не зафіксаваныя ў пазнейшых літаратурных крыніцах.

Belarusian Terminology of the 1930s: Lexico-Grammatical and Genetic Aspects (on the Material of Terms of Philosophy, Literature and Linguistics)

For the first time the article examines the terminology of philosophy, literature and linguistics, recorded in the draft dictionaries of 1935, which were originally planned as a part of the preparatory stage for the publication of the Belarusian Soviet Encyclopedia. The period of 1933–1941 is characterized as anti-purist. From a genetic point of view, the Belarusian terminology of the 1930s was represented by both borrowed and Belarusian units, with a predominant focus on borrowing. The Russian language acted both as an intermediate and a source language. Monolexeme terms are mostly nouns. Polylexeme terms can be classified into several models, the most common of which is N + Adj. Describes the terms of philosophy, literature and linguistics, which are not recorded in later sources.

Уводзіны

Беларуская навуковая тэрміналогія пачала актыўна фарміравацца на пачатку ХХ ст. і прайшла доўгі шлях развіцця і ўдасканалення. Адным з найскладанейшых перыядаў у станаўленні нацыянальнай тэрміналогіі сталі 1930-я гг.; тэрміналагічны матэрыял гэтага часу застаецца маладаследаваным у сучасным мовазнаўстве.

Мэта артыкула – выявіць крыніцы фарміравання тэрміналогіі мовазнаўства, літаратуразнаўства і філасофіі, зафіксаванай у праектах слоўнікаў 1935 г., а таксама вызначыць лексіка-граматычны асаблівасці адзначанай тэрміналогіі.

Пры аналізе гісторыі фарміравання беларускай тэрміналогіі перыяд 1933–1941 гг. адносяць да антыпурыстычнага перыяду [1, с. 43; 2, с. 34], які характарызуецца «выразнай зменай арыенціраў на рускамоўныя ўзоры, што прывяло да інтэнсіфікацыі

запазычанняў з рускай мовы, шырокага калькавання і змены нарматыўных ацэнак» [3, с. 58]. Антыпурыстычная арыентацыя праяўлялася ў шырокім ужыванні слоў з каранямі, агульнымі для беларускай і рускай моў; пранікненні ў беларускую мову інтэрнацыяналізмаў праз пасярэдніцтва рускай; знікненні шматлікіх неалагізмаў па прычыне таго, што яны стваралі перашкоды збліжэнню беларускай мовы з рускай [1, с. 43].

У гэты перыяд выразна выявілася антыпольская арыентацыя: паланізмы і беларускія тэрміны, блізкія да польскіх, былі выдалены. Базавым слоўнікам дадзенага перыяду стаў *Руска-беларускі слоўнік* пад рэдакцыяй А. І. Александровіча (Мінск, 1937).

У гэты час (1930-я гг.) ужо была надрукавана *Малая савецкая энцыклапедыя* (Масква, 1928–1932) і пачалі выходзіць з друку тамы *Большой советской энциклопедии* (Масква, 1926–1947). Партыйнае кіраўніцтва Беларускай ССР не магло не ініцыя-

ваць стварэнне *Беларускай савецкай энцыклапедыі* (БелСЭ), таму што яна павінна была «ўзбройваць» ведамі рабочых, калгаснікаў і працоўную інтэлігенцыю. Першапачатковым этапам падрыхтоўкі да выдання БелСЭ стала друкаванне праектаў слоўнікаў БелСЭ з указаннем колькасці друкаваных знакаў, што адводзяцца на кожны тэрмін. Галоўная рэдакцыя БелСЭ выпусціла праекты слоўнікаў па розных дысцыплінах, каб (як пазначана ў прадмове да першага выпуску) «прыцягнуць масы да справы стварэння *Энцыклапедыі*» і праверыць «правільнасць праектаванага намі перакладу на беларускую мову тэрміналогіі» [4]. Галоўным рэдактарам БелСЭ ў той час быў Павел Восіпавіч Горын (прэзідэнт Акадэміі навук БССР у 1931–1936 гг.), намеснікам галоўнага рэдактара – Сямён Якаўлевіч Вальфсон (дырэктар Інстытута філасофіі і права Акадэміі навук БССР (1931–1938 гг.)).

У 1935 г. былі выпушчаны 17 праектаў слоўнікаў: Выпуск 1: *Філасофія, псіхалогія, антырэлігійны аддзел*; Выпуск 2: *Савецкае будаўніцтва і права*; Выпуск 3: *Суветная літаратура*; Выпуск 4: *Мовазнаўства*; Выпуск 5: *Тэатр. Музыка. Кіно. Вяўленчае мастацтва*; Выпуск 7: *Усеагульная гісторыя. Навейшая гісторыя і сучасная палітыка Захада. Навейшая гісторыя і сучасная палітыка Усхода*; Выпуск 7а: *Гісторыя Расіі. Навейшая гісторыя і палітыка СССР*; Выпуск 7б: *Гісторыя Беларусі*; Выпуск 8: *Антрапалогія. Археалогія. Этнаграфія. Міфалогія*; Выпуск 9: *Матэматыка*; Выпуск 10: *Фізіка. Астраномія і геадэзія*; Выпуск 12: *Геалогія*; Выпуск 13: *Батаніка. Біялогія. Заалогія*; Выпуск 14: *Анатомія. Медыцына. Фізіялогія*; Выпуск 15: *Тэхніка*; Выпуск 18: *Сельская гаспадарка. Торф*; Выпуск 19: *Ваенная справа* (усе – Мінск, 1935). Выпуск праектаў слоўнікаў з'яўляўся адным з этапаў падрыхтоўкі БелСЭ, але энцыклапедыя так і не выйшла з друку. Пачаліся рэпрэсіі: П. В. Горын быў арыштаваны і расстраляны, С. Я. Вальфсон звольніўся з працы.

Выпуск 1

Праект слоўніка (1935) складаецца з трох раздзелаў: *Філасофія* (слп. 1–26), *Псіхалогія* (слп. 27–34), *Антырэлігійны аддзел* (слп. 35 – 67).

Лексіка-граматычная характарыстыка. Першы раздзел утрымлівае 540 рэстравых слоў, з якіх 161 адзінка з'яўляюцца ўласнымі імёнамі. З 378 тэрміналагічных адзінак 64 з'яўляюцца словазлучэннямі, а 315 – моналексемнымі тэрмінамі: 304 назоўнікі (*абагуленне, абсалют, абстракцыя, аб'ект, аб'ектыўізм, агнастыцызм*), 11 прыметнікаў (*аб'ектыўны, адэкватны, актуальны, апастэрыёрны, апрыёрны, гіпатэтычны, дыскурсіўны, канкрэтны, трансцэндэнтальны, трансцэндэнтны, умапасцігальны*).

Намі вылучаны наступныя лексіка-семантычныя групы філасофскіх тэрмінаў: **назвы абстрактных абстрактных паняццяў** (*абсалют, базіс, гармонія*); **віды разважанняў** (*аналогія, дэдукцыя, індукцыя*); **назвы вучэнняў** (*антрапасофія, геацэнтрызм, геданізм, дэтэрмінізм*); **назвы галін ведаў** (*анталогія, гнасеалогія*); **назвы метадаў, прынцапаў** (*аналіз, гістарызм, дыялектыка*); **назвы сукупнасцей людзей** (*грамадства, народ, нацыя*); **назвы тэорый** (*атамізм, гілазаізм, панлагізм*); **назвы філасофскіх напрамкаў** (*гегельянства, матэрыялізм, рацыяналізм*); **назвы ўласцівасцей** (*адноснасць, відавочнасць, мэтазгоднасць*); **назвы ўстановак, жыццёвых пазіцый** (*альтруізм, амаралізм, аптымізм*); **паняцці стражытнагрэчаскай філасофіі** (*макراكосмас, мікراكосмас*); **тэрміны логікі** (*антытэзіс, аргумент, доказ*) і інш.

Уласныя назоўнікі ўключаюць імёны філосафаў стражытнагрэчаскіх (*Анаксагор, Анаксимандр, Анаксимен*), сярэднявечных (*Абеляр, Ансельм Кентэрберыйскі*), эпохі Адраджэння (*Бруно, Джордано* (захоўвана арфаграфія арыгінала. – М. Г.)), эпохі Асветы (*Гердэр, Гольбах, Дзідро*), марксісцкіх (*Аксельрод-Ортадокс, Дэборын, Кауцкі*), у т. л. беларускіх (*Вальфсон, С. Я.*); імёны сацыёлагаў (*Вебер, М., Дзюркгейм*), сацыял-дэмакратаў (*Багданаў А., Баўэр Ота*), псіхолагаў (*Вундт, В.*) і інш.; назвы кніг (*Анты-Дзюрынг, «Нішчата філасофіі», «Святое сямейства»*), філасофскіх часопісаў (*«Под знаменем марксізма»*), школ (*Веданта*). Неабходна адзначыць, што назіраецца непаслядоўнасць у перадачы ўласных імёнаў: некаторыя прозвішчы падаюцца асобна (*Лейбніц, Лок, Плеханаў*), некаторыя – з ініцыяламі (*Бердзьеў, Н. А.; Ланге, Ф. А.; Окам, В.*), з першымі літарамі імені

(Конт, Ог., Маймон, Сал., Салаўёў, Владз.), з поўным імем (Монтэск'е, Шарль Луі; Робіне, Жак-Батыст; Нікалай Кузанскі).

Полілексемныя тэрміны пабудаваны па некалькіх мадэлях, найбольш шматлікай з якіх выступіла мадэль Adj + N (*александрыіская філасофія, вульгарны матэрыялізм, вытворчыя адносіны, нацыянальнае пытанне*). Акрамя таго, фіксуюцца мадэлі N + N (*барацьба класаў*), N + prep + N (*барацьба за існаванне*); Adj + N + N (*арганічная тэорыя грамадства*); N + N + N (*эканоміі мышлення законы*).

Генетычная характарыстыка. З 315 моналексемных 21,6 % (68 адзінак) з'яўляюцца ўласнабеларускімі: *вечнасць, выпадковасць, грамадства, доказ, дух, змест, з'ява, магчымасць, мера, народ, неабходнасць, развіццё, роўнасць, уласцівасць, час, якасць*. Запозычаныя тэрміны ўтвараюць вялікую групу (78,4 %). Найбольшую колькасць ў межах тэрміналогіі філасофіі складаюць грэцызмы і лацінізмы – 34,7 % (109 адзінак), таму што філасофская тэрміналогія будзецца ў асноўным на класічных традыцыях: *абстракцыя, аб'ект, атрыбут, базіс, гармонія, імператыў, касмалогія, метафізіка, модус, структура, субстанцыя*. Другая па велічыні група (28,4 %, 89 адзінак) утворана галіцызмамі: *гістарызм, дагматызм, дуалізм, дынамізм, іерагліфізм, ілюзіянізм, індывідуалізм, інтэграцыя, інтэрнацыяналізм*. Русізмаў налічваецца 9,2 % (29 адзінак): *від, відзімасць, даставернасць, даўжэнстваванне, доўг, енчменізм, прадстаўленне, сазнанне, самасазнанне, суджэнне, умапасацігальны, успрыяцце*. Запозычаны з нямецкай мовы (*гегельянства, кантыянства, марксізм, махізм*), англіцызмы (*агнастыцызм, прабабілізм*), паланізмы (*гвалт, мэта*) складаюць невялікія групы.

У пазнейшых лексікаграфічных крыніцах многія русізмы, зафіксаваныя ў Раздзеле *Філасофія* Выпуску 1 былі заменены на беларускія адпаведнікі (згодна з *Русско-белорусским словарем общественно-политической терминологии* пад рэд. М. В. Бірылы і М. Р. Судніка (Мінск, 1970)): *відзімасць – бачнасць, даставернасць – верагоднасць, двойственая ісціна – дваістая ісціна, звядзенне (сведение) – звесткі, мышленне – мысленне, праўственасць – маральнасць, прадстаўленне – уяўленне, рассудак – развага, сазнанне – свядомасць, самаса-*

знанне – самасвядомасць, умазаклучэнне – выснова, умапогляд – абстрактнае разважанне, успрыяцце – успрыманне.

Раздзел *Філасофія* Выпуску 1 утрымлівае асобныя тэрміны, якія не фіксуюцца ў пазнейшых лексікаграфічных крыніцах, напрыклад: *енчменізм, ідэал, рэалізм, караларый, меншавісткуючы ідэалізм, номаграфічныя навукі, пасылка, прабабілізм, супранатуралізм, тэлезіс, умазрыцельная філасофія*.

Енчменізм – гэта спроба рэвізіі марксізму Імануілам Енчменам у 1920-я гг. Паводле І. Енчмена, класічны марксізм не змог пераадолець «дуалізм» мышлення і быцця, а гэта можна зрабіць шляхам «растварэння» псіхічнага і фізічнага ў арганічным. Гэтыя погляды атрымалі назву «тэорыі новай біялогіі» і з'яўляліся адразу ўсім: навукай, філасофіяй і настаўленнем. Тэорыю І. Енчмена крытыкавалі яго сучаснікі – М. І. Бухарын і А. М. Дзёборын [5, с. 135–137].

Ідэал-рэалізм – гэта анталогічнае вучэнне, якое ўзнікла ў рускай філасофіі пачатку XX ст. і атрымала развіццё найперш у працах М. А. Лоскага і Франка [6, с. 214].

Караларый – суджэнне, якое можна зрабіць з якіх-небудзь палажэнняў, дадатковае суджэнне [7, с. 180].

Прабабілізм – дактрына антычных скептыкаў, якая сцвярджае, што ўпэненасць недасягальная і што трэба кіравацца толькі магчымасцю ў перакананні і дзеянні [8].

Тэлезіс сацыяльны разумеецца як свядомы і рацыянальны кантроль над развіццём грамадства з мэтай умацавання сацыяльнага парадку і дасягнення жаданых сацыяльных вынікаў [9].

Выпуск 3

Праект слоўніка (1935) складаецца з трох раздзелаў: *Сусветная літаратура* (слп. 1–24) (утрымлівае 482 рээстравыя словы); *Літаратура народаў СССР* (слп. 25–64) (775 рээстравых слоў); *Беларуская літаратура* (слп. 65–74) (181 рээстравае слова); *Яўрэйская літаратура* (слп. 75–79) (108 рээстравых слоў); *Польская літаратура* (слп. 79–83) (60 рээстравых слоў); *Літоўская літаратура* (слп. 83–84) (17 рээстравых слоў); *Латышская літаратура* (слп. 83–86) (29 рээстравых слоў).

Намі вылучаны наступныя лексікасемантычныя групы літаратурнаўчых тэрмінаў: *вершаваныя памеры (амфібрахій,*

анapest, гексаметр); **гістарычныя назвы паэтаў і музыкантаў у розных краінах** (менестрэль, мінезінгеры, трувер); **літаратурныя плыні, напрамкі** (дадаізм, рэалізм, сентыменталізм); **назвы жанраў** (гімн, фабль, шванкі); **стылістычныя фігуры, прыёмы** (гіпербала, перыфраза) і інш.

Лексіка-граматычная характарыстыка. У раздзеле *Сусветная літаратура* ўсе моналексемныя адзінкі з'яўляюцца назоўнікамі. Уласныя назвы (418 адзінак) уключаюць прозвішчы (і імёны ці ініцыялы) пісьменнікаў (*Бадлер, Шарль; Вудворд, В. Э.*), імёны літаратурных герояў (*Гамлет, Мефістофель*), літаратурных плыняў (*Парнасцы*), назвы эпічных твораў (*Калевала, Рамаяна*), кніг (*Веды*), гімнаў (*Інтэрнацыянал*). Полілексемныя тэрміны прадстаўлены двухкампанентнымі назоўнікавымі азначальнымі словазлучэннямі (30 адзінак), дзе другім кампанентам ва ўсіх словазлучэннях з'яўляецца слова *літаратура*: *нямецкая літаратура, партугальская літаратура, персідская літаратура*. Сярод уласных найменняў зафіксаваны нешматлікія двухкампанентныя адзінкі: *Азёрная школа, Вечны жыд, Маладая Германія*, а таксама назва пісьменніцкай арганізацыі – *Міжнароднае аб'яднанне рэвалюцыйных пісьменнікаў*. У гэтым раздзеле толькі адна абрэвіятура – *МОПП (Міжнароднае аб'яднанне рэвалюцыйных пісьменнікаў)*.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* сярод моналексемных тэрмінаў таксама не зафіксаваны тэрміны-прыметнікі, тэрміны-дзеясловы, тэрміны-прыслоўі. Уласныя найменні (505 адзінак) называюць **выдавецтвы** («Знанне» (выдавецтва ў Пецярбургу марксісцкага напрамку)), **газеты, часопісы** («Вестник Европы», «Звезда», «Искра», «Книжная летопись», «Красная Новь», «На литературном посту»), **інстытуты** (Інстытут Тараса Шаўчэнкі), **літаратурныя аб'яднанні** («Гарт», «Західня Украіна», «Кузница»), **літаратурныя напрамкі** (Лэф), **літаратурныя помнікі** («Домострой»), **прозвішчы пісьменнікаў** (з ініцыяламі і без, з імёнамі) (*Бабарыкін, П. Д., Бестужэў-Марлінскі, Вараны Мікола*), **псеўданімы** (*Андрэевіч, Бедны, Дзем'ян; Вішня, Астан*).

Раздзел *Літаратура народаў СССР* утрымлівае дастаткова значную колькасць **абрэвіатур**: *ВОАПП* (Усесаюзнае аб'яднанне асацыяцый пралетарскіх пісьменнікаў),

ВОПКП (Усесаюзнае аб'яднанне пралетарскіх калгасных пісьменнікаў), *ВУСПП* (Украінская спілка пралетарскіх пісьменнікаў), *ЛАЧАФ* (Літаратурнае аб'яднанне Чырвонай арміі і флота), *РАПП* (Расійская асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў).

Трэба адзначыць, што у той час дамінавала тэндэнцыя запазычвання абрэвіатур: *ВОАПП* (рус.) → *ВОАПП* (бел.), але не *УААПП* (Усесаюзнае аб'яднанне асацыяцый пралетарскіх пісьменнікаў); *ВОПКП* (рус.) → *ВОПКП* (бел.), а не *УАПКП* (Усесаюзнае аб'яднанне пралетарскіх калгасных пісьменнікаў). Выключэннем з'яўляецца *ЛОКАФ* (Літаратурнае аб'яднанне Чырвонай арміі і флота) → *ЛАЧАФ* (Літаратурнае аб'яднанне Чырвонай арміі і флота). Слова *Ваплітэ* пададзена без расшыфроўкі, але гэта абрэвіятура: *Ваплітэ (Вільна акадэмія пролетарскай літаратуры)* – украінскае літаратурнае аб'яднанне 1920-х гг.

Тэрміны-словазлучэнні прадстаўлены двухкампанентнымі адзінкамі, сярод якіх дамінуюць азначальныя словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлі Adj + N (*башкірская літаратура, бульварны раман, эпістальны жанр*); зафіксаваны нешматлікія словазлучэнні, пабудаваныя па мадэлях N + N (*з'езды пісьменнікаў, тэорыя літаратуры*) ці N + рггг + N (*трацкізм у літаратуры*).

Большасць рээстральных адзінак раздзела *Беларуская літаратура* з'яўляюцца ўласнымі назвамі (166 адзінак) і ўключаюць **прозвішчы пісьменнікаў** (*Багдановіч, М.; Бабарэка, А.; Буйло, К.; Глебка, П.*), **псеўданімы** (*Агняцвет, Э.; Бурачок, М., Вольны, А.; Гушча, Тарас*), **назвы газет, часопісаў** («Беларусь калгасная», «Вольны сцяг», «Іскры Ільіча», «Літаратура і мастацтва»), **аб'яднанняў** («Маладняк», «Полымя», «Узвышша»), **назвы твораў** («Тарас на Парнасе», «Энеіда навыварат»), а таксама **абрэвіатуры**: *ДВБ* (Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі), *БелЛАЧАФ* (Беларускае літаратурнае аб'яднанне Чырвонай арміі і флота).

Рээстр гэтага раздзела таксама змяшчае яшчэ 15 адзінак, якія прадстаўлены агульнымі назоўнікамі (*зборнікі, пераклады*) і словазлучэннямі: *беларуская драматургія, беларуская літаратура, беларуская літаратурная крытыка, беларуская паэзія, беларускі фальклор, календары беларускія, літаратурна-мастацкая камуна, літаратура Заходняй Беларусі, літаратурная кры-*

тыка беларуская, літаратурны гурток, музей літаратурны, нацыянал-дэмакратызм у беларускай літаратуры, сацыялістычны рэалізм у беларускай літаратуры.

Раздзелы *Яўрэйская літаратура, Польская літаратура, Літоўская літаратура, Латышская літаратура* ўяўляюць сабой **пералік прозвішчаў і псеўданімаў** яўрэйскіх, польскіх, літоўскіх, латышскіх пісьменнікаў адпаведна, а таксама **назвы** асобных **літаратурных арганізацый, груп** (*Młoda Polska, Скамандэр*).

Генетычная характарыстыка. У раздзеле *Сусветная літаратура* ўтрымліваецца 28 агульных назоўнікаў, якія з'яўляюцца іншамоўнымі па паходжанні (у асноўным гэта галіцызмы): *дадаізм, дэкадэнцтва, імпрэсіянізм, менестрэль, натуралізм, сюррэалізм, трубадуры, трувер*; зафіксаваны асобныя прыклады тэрмінаў нямецкага (*класіцызм, мейстэрзанг, мінезінгеры, шванкі, шпільман*), англійскага (*байранізм*), італьянскага (*футурызм*), польскага паходжання (*скрыб*). У прадмове засведчана, што тэрміналогія перакладзена з рускай мовы, а на рускую мову значны ўплыў аказала французская мова, што і тлумачыць значную колькасць галіцызмаў у літаратуразнаўчай тэрміналогіі.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* зафіксавана 205 агульных назоўнікаў, 172 з якіх (83,9 %) з'яўляюцца запазычанымі. Большасць запазычанняў (91 адзінка) паходзіць з класічных моў (*гекзаметр, гімн, гіпербала, інверсія*); на другім месцы па колькасці – галіцызмы (58 адзінак): *жанры, імажынізм, каламбур, персанаж*; астатнія групы складаюць невялікія колькасці: англіцызмы (*памфлет, фальклор*), арабізм (*альманах*), запазычанні з італьянскай (*кантата, канцона*), нямецкай (*лейтматыў*), польскай (*гумар, нарыс*), рускай (*напастойства, размер*), цюркскіх (*ашугі*) моў.

У раздзелах *Беларуская літаратура, Яўрэйская літаратура, Польская літаратура, Літоўская літаратура, Латышская літаратура* запазычанняў няма.

У Выпуску 3 падаецца шэраг тэрмінаў, якія пазней не ўключаліся аўтарамі ў літаратуразнаўчы слоўнікі (*Кароткі літаратуразнаўчы слоўнік* А. А. Макарэвіча (Мінск, 1969), *Паэтычны слоўнік* В. П. Рагойшы (Мінск, 2004)). Тэрмін *байранізм*, які пададзены ў раздзеле *Сусветная літа-*

ратура (слп. 2), утвораны ў выніку апелятывацыі: *байранізм* ← англ. *Byron* (*George Gordon*), англійскі паэт. *Байранізм* – гэта грамадскі настрой, які праявіўся ў еўрапейскай літаратуры ў пачатку XIX ст. пад уплывам творчасці Дж. Байрана.

У слп. 7 гэтага ж раздзела зафіксаваны тэрмін *дадаізм*, запазычаны з французскай мовы (фр. *dadaïsme*, ад *dada* 'драўляны конік, а таксама ўлюбёны занятак, у пераносным сэнсе – дзіцячы лепет'). *Дадаізм* – гэта мадэрнісцкі напрамак у мастацтве і літаратуры Заходняй Еўропы, які ўзнік у 1916 г. у эмігранцкім асяродку Швейцарыі [10, 2, слп. 498].

У Праекце 3 (*Сусветная літаратура*, слп. 13) фіксуецца тэрмін *мейстэрзанг* (ням. *Meistersang*), які абазначае практыкаванні ў спевах па строгіх канонах школы. Узнікненне гэтага віду сярэднявечковай паэзіі звязана з узмацненнем ролі гарадоў у жыцці грамадства [10, 4, слп. 736–737]. У пазнейшых лексікаграфічных працах знаходзім тэрмін *мейстэрзінгеры* (*Кароткі літаратуразнаўчы слоўнік* А. А. Макарэвіча (Мінск, 1969)).

У Выпуску 3 фіксуецца тэрміны *кубафутурызм* (раздзел *Літаратура народаў СССР*), *футурызм* (раздзел *Сусветная літаратура*), *эгафутурызм* (раздзел *Літаратура народаў СССР*). Радзімай *футурызму* (іт. *futurismo*) лічыцца Італія. Рускі футурызм як літаратурны напрамак пачаўся з *Пролога эгафутурызма* (Санкт-Пецярбург, 1911) Ігара Севяраніна і са зборніка *Поэчина общественному вкусу* (Масква, 1913) паэтаў-«гілейцаў», якія потым пачалі называцца *кубафутурыстамі*. Пецярбургскія эгафутурысты аб'ядналіся вакол выдавецтва *Пецярбургскі глашатай* [10, 8, слп. 166–168].

У раздзеле *Сусветная літаратура* знаходзім тэрмін *скрыб* (слп. 18), які відавочна з'яўляецца запазычаннем з лацінскай мовы (лац. *scriba*) праз пасярэдніцтва польскай (пол. *skryba*) і абазначае перапісчыка, чалавека, які перапісваў тэксты да з'яўлення кнігадрукавання.

У даследаваным раздзеле ёсць тэрмін *унанімізм* (слп. 20), які паходзіць ад фр. *unanimité* (ад лац. *unanimous* 'адзінадушны'). *Унанімізм* – гэта французская літаратурная плынь (пачатак XX ст.) маладых пісьменнікаў, якія лічылі сябе праціўнікамі сімвалістаў [10; 7, слп. 810].

У гэтым жа раздзеле змешчаны тэрмін *шванкі* (слп. 22) (ад ням. Schwank – ‘жарт’). Гэта жанр нямецкай гарадской сярэднявечнай літаратуры, які ўяўляе сабой кароткае, камічнае апавяданне у вершах ці прозе (часам п’есу) часта сатырычнага ці дыдактычнага зместу [10; 8, слп. 619–620]. З нямецкай мовы таксама запазычаны тэрмін *шпільманы* (слп. 22, ням. Spielmann), які абазначае сярэднявечных спевакоў, музыкантаў.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* змешчаны тэрмін *абломоўшчына*, які быў запазычаны з рускай мовы (*обломовщина*, слп. 25). Тэрмін *адамізм*, утвораны ад імя біблейскага прабацькі Адама, з’яўляецца дублетам *акмеізму* [10; 1, слп. 119]. Паслядоўнікі гэтага напрамку таксама карысталіся тэрмінам *кларызм* (слп. 41, ад франц. clair ‘светлы, ясны’). Аўтарства гэтага тэрміна прыпісваецца М. Кузьміну, які выклаў сістэму эстэтычных прынцыпаў у артыкуле «О прекрасной ясности» (1910). Яснасць заключаецца ў тым, што «ўнутранае», «хаатычнае», «стыхійнае» трэба ўвасобіць у яснай форме, якая характарызуецца цвёрдай структурай. Артыкул паэт заканчвае так: «Любите слово, как Флобер, будьте экономны в средствах и скупы в словах, точны и подлинны – и вы найдёте секрет дивной вещи – прекрасной ясности, которую назвал бы я *кларизмом* (М. Кузьмін)» [11].

Напастоўства (раздзел *Літаратура народаў СССР*, слп. 47) – група пралетарскіх пісьменнікаў, якая выдавала часопіс *На посту* (1923–1925) пад рэдакцыяй Б. Воліна, Г. Лялевіча, С. Родава. Пасля канферэнцыі пралетарскіх пісьменнікаў у 1926 г. часопіс змяніў назву (*На літаратурном посту*). Напастоўства як літаратурная плынь ліквідавана пастановай ЦК УКП (б) ад 23 красавіка 1932 г.

У раздзеле *Літаратура народаў СССР* зафіксаваны тэрмін-русізм *папутнікі* (*попутчики*) (слп. 49), які шырока выкарыстоўваўся ў 1920-х гг. марксісцкай крытыкай для абазначэння савецкіх пісьменнікаў, якія імкнуліся служыць ідэалам сацыялістычнай рэвалюцыі, але іх погляды не супадалі з пралетарскай ідэалогіяй. У сувязі з роспускам усіх літаратурных аб’яднанняў і стварэннем адзінага СП СССР (1932 г.) тэрмін *папутнікі* (*попутчики*) паступова выходзіць з ужытку [10; 5, слп. 893]. Гэты ж

раздзел падае тэрмін-дублет *спадарожнікі* (слп. 56).

Выпуск 4

Мовазнаўства ўтрымлівае 416 адзінак, з якіх 23 з’яўляюцца ўласнымі назоўнікамі – **імёнамі** вядомых моваведаў (*Боп, Франц; Бузук, П., Вастокаў, А., Гумбальт, В.*). Намі вылучаны наступныя лексіка-семантычныя групы лінгвістычных тэрмінаў: **лінгвістычныя школы** (*младаграматыкі*); **назвы моў** (*банту*), **фанетычных з’яў** (*асіміляцыя, палаталізацыя*); **напрамкі** (*пурызм*); **раздзелы лінгвістыкі** (*арфаграфія, марфалогія*); **сінтаксічныя фігуры** (*інверсія*); **стылістычныя прыёмы** (*перыфраза*); **тэрміны лексікалогіі** (*амонім, сінонім*), **словаўтварэння** (*афікс, прэфікс*); **часціны мовы** (*дзеяслоў, прыслоўе*), **члены сказа** (*азначэнне, дапаўненне*) і інш.

Лексіка-граматычная характарыстыка. У Выпуску 4 *Мовазнаўства* ўсе моналексемныя адзінкі з’яўляюцца назоўнікамі. Прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі сярод моналексемных тэрмінаў не зафіксаваны. Полілексемныя тэрміны (224 адзінкі) прадстаўлены некалькімі мадэлямі, найбольш шматлікай сярод іх (188 адзінак) з’яўляецца мадэль Adj + N: *абвесны лад, веллярны гук, германскія мовы, пасіўны строй*. У гэтую групу таксама ўваходзіць пэўная колькасць адзінак з другім кампанентам мова/мовы: *амерыканскія мовы, аналітычныя мовы, армянская мова, балгарская мова, балтыцкія мовы*.

Значна меншай колькасцю адзінак прадстаўлены мадэлі N + N (*гукі мовы, змяшэнне моў, тэорыя хваляў*), Adj + N + N (*граматычны строй мовы, індаеўрапейская сістэма моў*) і N + N + N (*тэорыя дрэва ў мовазнаўстве*).

Генетычная характарыстыка. Са 192 моналексемных тэрмінаў 97 (50,5%) маюць іншамоўнае паходжанне, у асноўным грэка-лацінскае (60 адзінак): *варварызм, гіпатаксіс, дыялект, інфікс, лексікон, пасіў, эўфемізм*. Сярод мовазнаўчых тэрмінаў другой па велічыні групай з’яўляюцца галіцызмы (19 адзінак): *альтэрнацыя, арга, артыкуляцыя, архаізм, вакалізм*; трэцяй (7 адзінак) – русізмы: *віды, зіяння, младаграматыкі, скланенне*. У складзе полілексемных адзінак сустракаюцца кампаненты-русізмы: *нарыцальнае імя (нарицательное*

імя), *нарэчча мовы (наречие языка), уводныя (пабочныя) словы*. У фіксацыі формы *сінтакс* можна прасачыць польскі ўплыў (параўн. рус. *синтаксис* і польск. *syntaksa*).

У Выпуск 4 *Мовазнаўства* ўвайшлі такія тэрміны, як *яфетыдалогія, яфетычная сістэма (сям'я), яфетычная тэорыя*. Гэтыя тэрміны звязаны з імем акадэміка М. Я. Мара, які ў пачатку сваёй навуковай дзейнасці зацікавіўся пытаннямі генетычнай сувязі каўказскіх моў і прапанаваў шэраг гіпотэз аб роднасці гэтых моў з баскайскай і сяміцкай. У лістападзе 1923 г. М. Я. Мар выступіў з новым вучэннем аб мове («яфетычнай тэорыяй»), дзе дамінавалі антынавуковыя сцвярджэнні (паходжанне ўсіх моў ад «чатырох элементаў», ідэя «яфетычных моў» як сацыяльна-класавай агульнасці). У 1921 г. М. Я. Мар заснаваў і ўзначаліў Інстытут яфеталагічных даследаванняў, потым Яфетычны інстытут, а з 1931 г. – Інстытут мовы і мыслення [12]. Назва *яфетыдалогія* ўтворана ад імя аднаго з сыноў Ноя, Яфета, нашчадкі якога, паводле паданняў, утварылі еўрапеоідную расу. Тэрміны *яфетыдалогія, яфетычная сістэма (сям'я), яфетычная тэорыя* не фіксуюцца ў пазнейшых лексікаграфічных крыніцах (напрыклад, у *Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў* А. Л. Юрэвіча (Мінск, 1962), *Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў* П. У. Сцяцко, М. Ф. Гуліцкага, Л. А. Антанюк (Мінск, 1990)) па прычыне таго, што тэорыя М. Я. Мара была прызнана антынавуковай.

Заклучэнне

Такім чынам, у 1930-х гг. у якасці крыніц фарміравання тэрміналогіі філасофіі, літаратуразнаўства і мовазнаўства выступалі як запазычаныя з іншых моў, так і ўласнабеларускія адзінкі. У гэты перыяд акцэнт рабіўся на запазычванні, большасць моналексемных адзінак у прааналізаваных выпусках з'яўляюцца іншамоўнымі. Руская мова служыла адзінай пасярэдніцай, а так-

сама «пастаўшчыком» у беларускую мову шэрагу адзінак, якія пазней былі выцеснены на перыферыю, а потым зніклі: *відзімасць, даставернасць, мышленне, праўственасць; нарыцальнае імя, нарэчча мовы*.

Традыцыйна тэрміналогія гуманітарных навук абапіраецца на класічныя мовы. Акрамя таго, значны ўнёсак зрабіла французская мова, якая аказала ўплыў на фарміраванне тэрміналогіі рускай мовы.

У даследаванай тэрміналогіі сярод моналексемных тэрмінаў пераважаюць назоўнікі (*абстракцыя, базіс; дадаізм, менастрэль; артыкуляцыя, гіпатаксіс*). У раздзеле *Філасофія* Выпуску 1 таксама зафіксаваны тэрміны-прыметнікі (*аб'ектыўны, адэкватны*).

Полілексемныя тэрміны, якіх доволі значная колькасць, прадстаўлены некалькімі мадэлямі, найбольш шматлікай з якіх з'яўляецца мадэль Adj + N (*вульгарны матэрыялізм, вытворчыя адносіны; беларуская драматургія, бульварны раман; аналітычныя мовы, велярны гук*).

Некаторыя тэрміны з'яўляюцца ўнікальнымі ў тым сэнсе, што фіксуюцца толькі ў праектах слоўнікаў 1935 г. Адбываецца гэта па розных прычынах, асноўныя з якіх:

1) некаторыя запазычаныя тэрміны былі заменены сваямоўнымі (*відзімасць – бачнасць, даставернасць – верагоднасць*);

2) некаторыя тэрміны зніклі з шырокага ўжытку, таму што тэорыі, якія яны абзначалі, устарэлі ці былі прызнаны ненавуковымі (*енчменізм, яфетыдалогія*);

3) не ўключаюцца тэрміны, якія абзначваюць з'явы, характэрныя для 1920–1930-х гг. (*напастоўства*).

Нельга таксама выключыць суб'ектыўнага (адбор рэестравых слоў найперш залежыць ад аўтара/аўтараў праектаў, слоўнікаў) і сацыяльна-палітычнага фактараў (моўная палітыка ў пэўны час, сацыяльныя ўстаноўкі).

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Wexler, P. Belorussification, Russification and Polonization Trends in the Belorussian Language 1890–1982 / P. Wexler // Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages : Their Past, Present and Future / ed. by I. T. Kreindler. – Berlin ; New York ; Amsterdam : Mouton de Gruyter, 1985. – P. 37–56.

2. Дзятко, Д. В. Беларуская матэматычная тэрміналогія: станаўленне, структура, функцыянаванне : манаграфія / Д. В. Дзятко ; пад навук. рэд. канд. філал. навук П. А. Міхайлава. – Мінск : БДПУ, 2009. – 192 с.

3. Лукашанец, А. А. Сучасныя працэсы ў словаўтварэнні беларускай мовы: да праблемы міжмоўнага збліжэння і адштурхоўвання / А. А. Лукашанец // Мовазнаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка : XIII Міжнар. з'езд славістаў (Любляна, 2003) : дакл. беларус. дэлегацыі / НАН Беларусі, Беларус. кам. славістаў. – Мінск, 2003. – С. 52–69.

4. Прадмова // Праект слоўніка ; Рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі пры Беларускай акадэміі навук. – Менск [Мінск] : Выд-ва Беларус. акадэміі навук, 1935. – Вып. 1: Філасофія. Псіхалогія. Антырэлігійны адзел. – С. 1.

5. Богданчиков, С. А. История советской психологии: 1920–1930-е гг. / С. А. Богданчиков. – М. : Берлин : Директ-Медиа, 2014. – 365 с.

6. Старченко, Н. Н. Идеал-реализм / Н. Н. Старченко // Русская философия. Энциклопедия ; под ред. М. А. Маслина. – 2-е изд., дораб. и доп. – М. : Книговек, 2014. – С. 214–215.

7. Словарь русского языка XVIII века / редкол. Ю. С. Сорокин (гл. ред.) [и др.]. – Л. ; СПб. : Наука, 1984. – Вып. 10 : Кастальский – Крепостца. – 1998. – 256 с.

8. Философия [Электронный ресурс] : Энцикл. слов. / под ред. А. А. Ивина. – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с. – Режим доступа: <https://textarchive.ru/c-1108711-pall.html>. – Дата доступа: 08.06.2020.

9. Энциклопедия социологии [Электронный ресурс] / сост. А. Антинази. – 2009. – Режим доступа: <http://sociology.niv.ru/doc/encyclopedia/socio/index.htm>. – Дата доступа: 08.06.2020.

10. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / редкол.: А. А. Сурков (гл. ред.) [и др.]. – М. : Совет. Энцикл., 1962–1978. – Т. 2 : Гаврилюк – Зюльфигар Ширвани. – 1964. – 1056 стб.; Т. 4 : Лакшин – Мураново. – 1967. – 1024 стб.; Т. 5 : Мурари – Припев. – 1968. – 976 стб.; Т. 7 : «Советская Украина» – Флиаки. – 1972. – 1008 стб.; Т. 8 : Флобер – Яшпал. – 1975. – 1136 стб.

11. Кузмин, М. А. О прекрасной ясности [Электронный ресурс] / М. А. Кузмин. – Режим доступа: https://web.stanford.edu/class/slavic272/materials/declarations/kuzmin_iasnost1909.pdf. – Дата доступа: 20.05.2020.

12. Николай Яковлевич Марр [Электронный ресурс] // Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа Нац. акад. наук Беларуси. – Режим доступа: <http://csl.bas-net.by/anews1.asp?id=48248>. – Дата доступа: 26.08.2020.

Рукапіс наступіў у рэдакцыю 13.09.2020